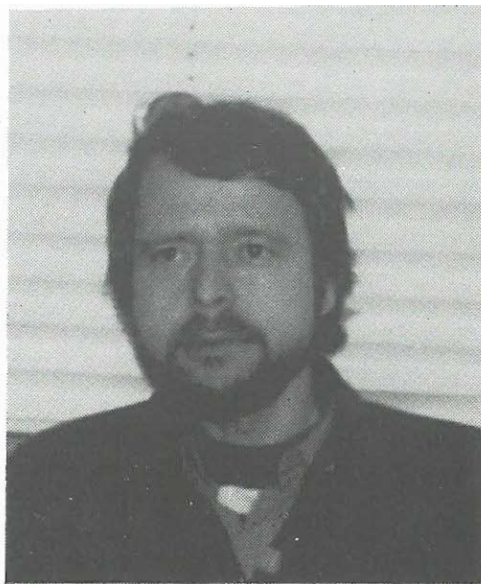

Hemspråks- klasserna står inför en ny ut- vecklingsperiod

Erkki Virta är doktorand i psykologi vid Stockholms universitet och har forskat om språklig och kognitiv utveckling hos invandrarbarn. Han har bl a skrivit en forskningsöversikt för Språk- och kulturarvsutredningen med titeln Språkligt tänkande, tvåspråkighet och undervisning av minoritetsbarn (Utbildningsdepartementet, DsU 1983:17).

Under sin 16-åriga historia har hemspråksklasserna i den svenska grundskolan varit föremål för forskning, utredningar, försöksverksamhet och inte minst en känsloladdad och starkt polariserad offentlig debatt. I föl fick hemspråksklasserna en förstärkt ställning i och med den svenska riksdagens beslut om att de härefter får reguljärt inrättas på grundskolans låg- och mellanstadium, dvs i årskurserna 1-6.

Riksdagsbeslutet torde öka möjligheterna till en mer nyanserad och mångsidigare diskussion, som inte längre handlar om hemspråksklassernas vara eller icke vara, utan de hittills försummade frågorna: den tvåspråkiga undervisningens innehåll och metodik.

Den offentliga debatten, som till stor del har förts av forskare, bidrog på sin tid till inrättandet av hemspråksklasser. Men den har med tiden även kommit att skapa stor osäkerhet om klassernas framtid, vilket har försvårat planering och långsiktigt arbete i skolorna. Ända till i år har hemspråksklas-

serna endast funnits till i form av försöksverksamhet i väntan på utredningar och regeringens beslut, samtidigt som den offentliga diskussionen har handlat om huruvida klasserna skall få finnas kvar eller inte.

Under sådana omständigheter har debatten naturligt nog blivit så polariserad och inläggen så tillspetsade att resultatet antagligen blivit snarare förvirring än klarhet bland föräldrar, lärare skolledningar och politiker.

I ett replikskifte som mest har handlat om hemspråksklassernas fortsatta existens har det inte funnits utrymme för funderingar kring undervisningens innehåll och metodik. Bl a har man i alltför liten utsträckning diskuterat den tvåspråkiga ämnesundervisningen och undervisningen i svenska som andraspråk.

Svenska klasser

Av de drygt 80 000 invandrareleverna i den svenska grundskolan går den stora majorite-

ten (87-88 procent) i vanliga *svenska klasser* med eller utan några veckotimmars hem-språksundervisning. Dessa elevers utbildnings-behov har fått en alldeles för undanskymd plats i de senaste årens forskardebatt. Även om den här artikeln mest handlar om hem-språksklasser, vill jag framhålla att det finns åtskilligt kvar att utveckla när det gäller un-dervisningen av invandrarelever i svensk-språkiga klasser.

Hemspråksklasser

Omkring tio procent av invandrareleverna går i *hemspråksklasser*, den klassform som har vållat mest debatt och väckt de starkaste känslorna. Av de ca 530 hemspråksklasserna är de flesta finska, men det finns också mån-ga klasser med t.ex. grekiska, spanska, turkis-ka och olika jugoslaviska språk som un-dervisningsspråk.

Språk- och kulturavsutredningens förslag om att kalla hemspråksklasserna för två-språkiga klasser förverkligades inte. Detta är synd med tanke på att ordet tvåspråkig bäst beskriver såväl målsättningen för som den praktiska verkligheten i dessa klasser. Samt-liga elever undervisas ju i och på två språk.

Alla elever i hemspråksklassen har samma mådersmål, och större delen av undervisnin-gen ges i början på detta språk. Svenskans andel i undervisningen ökar sedan successivt. Enligt regeringens beslut om ramtimplaner skall i genomsnitt *minst* 44 procent av un-dervisningen på låg- och mellanstadiet ges i och på svenska.

Minoritetsspråkets andel får alltså bli *högst* 56 procent av den totala undervisnings-tiden på låg- och mellanstadiet. Detta öppnar möjligheten för de kommuner som är negativt inställda till hemspråksklasser att dra ner på minoritetsspråkets andel i undervisningen, vilket i sin tur bäddar för fortsatta skolbråk i dessa kommuner. De har för övrigt inte någon skyldighet att inrätta hemspråksklas-ser. Det är bara något som kommunerna nu *får* göra.

På högstadiet vill regeringen behålla svens-kan som det "huvudsakliga undervisnings-

srpåket". Dock har tillstånd getts till sju kommuner att bedriva försöksverksamhet med tvåspråkiga klasser för finska elever öven på högstadiet. I dessa kommuner till-låts finskans andel på låg- och mellanstadiet överstiga 56 procent av undervisningstiden.

I själva verket innebär regeringens beslut även för högstadiets del bara en anpassning till den rådande verkligheten. I några av för-sökskommunerna har tvåspråkiga finska hög-stadieklasser existerat sedan flera år, låt vara under beteckningen "f d hemspråksklasser som hållits samman vid övergången till hög-stadiet".

I de sju kommunerna lär det nu bli något lättare att fortsätta utvecklingsarbetet med hemspråksklasserna, medan osäkerheten och oron inför framtiden fortsätter i de övriga kommunerna.

Sammansatta klasser

Den tredje organisationsformen för undervis-ning av invandrarelever är *sammansatta klas-ser*. Dessa består av två avdelningar, varav den ena utgörs av invandrarelever med ett gemensamt modersmål. Eleverna undervisas dels på modersmålet, dels på svenska tillsam-mans med klassens övriga elever som får hela sin undervisning på svenska.

Endast två-tre procent av invandrarelever-na går i sammansatta klasser. Ramtimplanens högsta gräns på 56 procent för minori-tetsspråk gäller även för de här klasserna.

Dessutom finns *förberedelseklasser*, som är tillfälliga klasser där eleverna undervisas både på svenska och modersmålet. Eleverna är inskrivna i svensk klass.

Ny debattperiod

Även om tvåspråkigheten har varit ett cent-ralt tema i hemspråksdebatten, har debatt-inläggen i praktiken oftast betonat endast ett av språken på det andra språkets bekost-nad.

Vid omkring mitten av 70-talet inleddes en "hemspråksperiod" i debatten då man mest framhöll modersmålets betydelse för in-

vandrarbarnen, medan man under de senaste åren mest har uttryckt oro över svenskinläringen. I vissa fall har betoningen på svenskans roll lett till krav att hemspråksklasserna borde avskaffas, ironiskt nog just nu när de börjar bli accepterade som en regeljär företeelse i den svenska grundskolan och kanske också få bättre förutsättningar för utveckling.

I denna nya debattperiod kan det finnas skäl att påminna om några av de motiveringar som ligger till grund för inrättandet av hemspråksklasser. I stort sett likadana motiveringar kan även tillämpas på sammansatta klasser.

Följande resonemang gäller i första hand familjer där enbart minoritetsspråk (ett eller flera) används som hemspråk. Men även den växande gruppen familjer där ena föräldern talar svenska med barnet och den andra något minoritetsspråk kan naturligtvis välja att placera barnet i en hemspråksklass. Då gör man det främst i syfte att bevara och utveckla barnets tvåspråkighet genom att stödja det språk som får minst stimulans i samhället, minoritetsspråket. Hemspråksklassen kan tyvärr inte erbjuda barn från sådana tvåspråkiga familjer modersmålsundervisning i svenska utan bara i svenska som andraspråk.

Varför hemspråksklasser?

För det första kan man tala om invandrar- och minoritetspolitiska motiveringar. Då stödjer man sig på principerna om valfrihet och jämlikhet i den officiella svenska invandrar- och minoritetspolitiken som riksdagen antog 1975. Beträffande finska barn kan man också återropa det nordiska kulturavtalet från 1972. Där heter det bl a att de nordiska länderna skall "söka tillgäoda önskemål från medborgare i ett nordiskt land som bor i ett annat nordiskt land om undervisning på hans modersmål". Man kan också hänvisa till att det i Finland finns ca 350 svenska grundskolor och ca 100 svenska skolor på gymnasienivå. Undervisning ges på svenska vid fem universitet varav tre är helt

svenskspråkiga.

Om vi utgår från att undervisning på minoritetsspråk är en *rättighet* är det inte nödvändigt att hela tiden försöka bevisa att hemspråksklasserna är ett bättre alternativ än svenska klasser. Det räcker med att visa att hemspråksklasserna inte är sämre än svenska klasser med tanke på skolans allmänna mål och den tvåspråkighetsmål som gäller för invandrarelever.

Enligt skollagen skall skolan (1) meddela eleverna kunskaper och öva deras färdigheter samt (2) i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och dugliga samhällsmedlemmar.

Skolans allmänna målsättning beträffande invandrarelevernas kunskaps- och personlighetsutveckling och samarbete med hemmen kan knappast vara lättare att förverkliga i en svensk klass än i en hemspråksklass.

I en svensk klass är undervisningen planerad för barn vars modersmål är svenska. Barn som inte råkar ha svenska som modersmål får arbeta betydligt hårdare än de svenska eleverna för att inhämta de nödvändiga kunskaperna. I en hemspråksklass förmedlas kunskaperna först på det språk som eleverna kan bäst, och när svenskan används som undervisningsspråk kan språket anpassas efter elevernas färdighetsnivå.

Samma resonemang gäller för barnens allmänna intellektuella utveckling, där det språkliga samspelet med omgivningen spelar en viktig roll. Detta samspel blir knappast särskilt utvecklande, om barnet inte riktigt förstår vad som sägs och om barnet inte har fulla möjligheter att ge uttryck för sina tankar och upplevelser.

Personlighetsutveckling

Vad händer med elevernas utveckling till "harmoniska personligheter"? Några förutsättningar för en sådan utveckling är att barn slipper onödiga nederlag i kommunikation och skolarbete, att de känner sig trygga, accepterade och uppskattade. Även i detta fall är det lättare att sträva efter optimala utvecklingsförhållanden i hemspråks-

klass än i svensk klass.

Mot denna bakgrund är det alltså lättare att uppnå skolans allmänna mål för invandrareleverna om de ges möjlighet att gå i en hemspråksklass.

Men verkligheten är mycket mer komplicerad än vad sådana här allmänna resonemang ger vid handen. Vi skall komma ihåg att trots de höga krav som ställs på invandrareleverna i svenska klasser har många klarat sig bra. I några språkgrupper är skolframgången lika bra eller t o m bättre än bland svenska elever. Men onödigt många har också misslyckats, t ex bland finska elever.

Tvåspråkighet

Enligt det tvåspråkighetsmål som riksdagen fastslog 1976 skall invandrareleverna kunna använda båda språken aktivt i olika behövliga och önskade situationer. Den här målformuleringen måste preciseras om den skall kunna användas i forskning, utvärderingar och undervisning, men den får duga här som utgångspunkt för diskussionen.

Undersökningar och statistik om invandrarelever i svenska klasser visar att eleverna i stor utsträckning helt går över till att använda svenska i alla situationer, även i hemmet. Skolan har inte lyckats med att tillräckligt stödja elevernas intresse för att använda och utveckla sitt modersmål.

Den ena hälften i tvåspråkighetsmålet, att aktivt kunna och vilja använda minoritetsspråket, har alltså visat sig svår att uppnå i de svenska klasserna. I hemspråksklasserna är möjligheterna att bevara och utveckla modersmålet naturligt nog mycket bättre, eftersom en stor del av undervisningen ges på detta språk.

Inlärn timer av svenska

Svenskan då? I svenska klasser är förutsättningarna för inlärn timer av svenska inte de bästa tänkbara, eftersom undervisningen inte är planerad för barn som har svenska som sitt andraspråk. Man utgår helt enkelt inte från den färdighetsnivå som eleverna redan har.

Återigen vill jag påminna om att detta är ett generellt resonemang, som inte behöver stämma överens med verkligheten för alla invandrarelever och alla klasser. Det finns många invandrarelever som i svensk klass lyckats utveckla en god färdighet i svenska. Jag tror inte att hemspråksklasserna behöver motiveras med halvspråkighets-spöket.

Hur blir det med svenskan i hemspråksklasserna? Hinner eleverna lära sig tillräckligt mycket svenska?

En missuppfattning som tycks leva kvar från forskardebattens "satsa på hemspråket"-period är att färdigheten i svenska växer fram nästan automatiskt bara eleverna fått lära sig sitt modersmål. Den här missuppfattningen hålls gärna vid liv av motståndare till hemspråksklasser. Förenklade eller felaktiga motiveringar är ett tacksamt mål för angrepp på hemspråksklasserna.

Generellt sett stämmer det nog att undervisningen i de tvåspråkiga hemspråksklasserna på olika sätt kan underlätta elevernas inlärn timer av svenska.

Undervisningen i och på svenska kan anpassas efter elevernas växande färdighet i svenska, vilket gynnar såväl svenskinlärn timer som ämnesundervisningen på svenska.

Dessutom behöver eleverna inte lära sig alla språkliga färdigheter från början två gånger bara för att de skall lära sig två språk. Det finns viktiga språkligt-intellektuella färdigheter som kan tillämpas på båda språken när de väl har lärts in på ett av språken.

Ett bra exempel är läs- och skrivförmågan. När barnet lärt sig att läsa och skriva på sitt modersmål, kan dessa färdigheter också tillämpas på svenska utan att barnet behöver lära sig grunderna för läsning och skrivning en gång till.

Ett annat viktigt exempel är de möjligheter som språket ger till verklighetsanalys och abstraktion. Den begreppsutveckling som sker på det ena språket kan även utnyttjas på det andra, bara man lär sig namnen på de nya begreppen. Denna överföring av färdigheter mellan språken gäller självfallet inte bara i en riktning, från första- till andraspråket, utan också från svenskan till minori-

tetsspråket.

Samma resonemang gäller för sådana språkligt-intellektuella skolfärdigheter som vanan att inhämta kunskaper, bearbeta problem, uttrycka tankar och åsikter osv. När eleven utvecklar sig på dessa områden genom ett språk, kan det inlärdas även utnyttjas på det andra språket.

Språket som system

Det finns alltså områden i barnets språkliga, intellektuella och kunskapsmässiga utveckling där man kan säga att språken stödjer varandra. Detta gäller dock i mindre utsträckning för det område som brukar kallas lingvistisk språkfärdighet eller språket som system: uttal, rättstavning, grammatik, ordförråd och ordens betydelser inom ett visst språk.

Ett gott finskt uttal hjälper t ex föga när man skall uttala svenska ord. Felfri finsk ordböjning och satstruktur utgör ingen garanti för att man också behärskar motsvarande grammatiska färdigheter på svenska osv.

För att dessa aspekter av barnens svenska språkfärdighet skall kunna utvecklas och automatiseras behövs naturligtvis undervisning av god kvalitet och mycket av praktisk träning i form av kontakter med svenska barn och vuxna.

I båda avseendena har hemspråksklasserna på många orter redan kommit långt i utvecklingsarbetet. Undervisningen i och på svenska fungerar tillfredställande, och olika gemensamma aktiviteter organiseras tillsammans med svenska klasser för att öka elevernas kontakter med svenska elever.

När det gäller undervisningen i svenska som andraspråk lider dock hemspråksklasserna alltför ofta av samma brist som de övriga klassformerna: avsaknaden av utbildade och erfarna lärare som är specialiserade just på denna krävande undervisning.

Det var först läsåret 83/84 som man för första gången fick möjlighet att i ämnesläro-utbildningen ta med svenska som andraspråk i lärarkombinationen, och fortfarande

är de flesta av landets lärare i svenska som andraspråk helt utan utbildning för sin uppgift. Problemet kan bara lösas med en kraftig satsning på fortbildning och med att det inrättas särskilda tjänster för lärare i svenska som andraspråk.

Det är många som idag säger att invandrar- eleverna skall lära sig svenska. Men samhället tycks inte berett att satsa resurser på att förverkliga denna målsättning.

Tidig tvåspråkighet

En annan missuppfattning som har levt kvar från hemspråksdebattens tidigare perioder och som nu utnyttjas emot hemspråksklasserna är att de på något sätt skulle utsluta en tidig inläring av svenska. Jag har till och med hört påståenden som går ut på att hemspråksklasserna strävar efter att skydda barnen för svenska språket.

Ordet "språkskydd" har faktiskt använts om enspråkiga daghemsgrupper och tvåspråkig undervisning i hemspråksklasser. Men då har det handlat om att skydda barnens modersmålsutveckling, inte att skydda barnen för tvåspråkighet!

Det är naturligtvis bara bra om barn redan i enspråkiga daghemsgrupper kommer i kontakt med svenskar och svenska språket och på detta sätt lär sig att förstå och använda svenska i konkreta vardagssituationer.

Tidig tvåspråkighet skadar inte barnet. Frågan är bara hur man bäst introducerar svenskan i barnens liv. De borde få möjlighet att lära sig svenska under förhållanden som inte leder till språkbyte och där de inte behöver skämmas för sitt eget språk och sina ännu bristfälliga kunskaper i svenska. Sådana förhållanden finns i enspråkiga daghem och i hemspråksklasser.

Jag pläderar givetvis inte för någon formell undervisning i svenska för barn i enspråkiga daghemsgrupper, utan för naturliga kontakter med svenska språket: gemensamma aktiviteter med svenska barn, besök av svenska teatergrupper på daghemmet osv, eller varför inte besök av en svensklärare en gång i veckan som skulle ge barnen tillfälle

att lyssna på och använda svenska t ex i lekens form.

Jag vet att det här är tankegångar som redan med framgång prövats åtminstone på flera finska daghem. Men även om de här idéerna inte längre är några nyheter, tål de att upprepas här eftersom jag tycker att de är värda att pröva och utveckla.

Fördelen med tidiga kontakter med svenska är att man då utnyttjar små barns enorma kapacitet till språkinläring och deras intresse för sin omgivning. Då skulle även svenskan få chansen att bli något av ett känslspråk för barnen, eftersom det skulle associeras med tidiga upplevelser.

Stödtänkande

Det stora problemet med att lära bernen svenska redan i förskolan ligger i att barnens färdighet i svenska med all sannolikhet kommer att användas emot hemspråksklasser i skolan. Dessa ses ju trots allt vackert tal ofta som någon sorts tillfälliga klinikklasser, där bernen går i väntan på att de skall lära sig tillräckligt mycket svenska för att kunna hänga med i undervisning på svenska i en vanlig svensk klass.

Om elever i hemspråksklass inte lär sig svenska, säger motståndarna att dessa klasser bör avskaffas. Om eleverna däremot lär sig svenska tidigt, heter det också att hem-

språksklasserna bör avskaffas. De behövs inte längre eftersom eleverna redan kan svenska!

Det är fortfarande vanligt med ett stödtänkande när man talar om hemspråksundervisning och hemspråksklasser. De finns till därför att stackars invandrarelever inte klarar sig annars. Minoritetspolitik blir till socialpolitik.

Nu när hemspråksklasser får reguljärt inrättas på grundskolans låg- och mellanstadium och finska högstadielklasser prövas i flera kommuner är det kanske lättare att se dessa klasser som ett värde i sig, inte bara som tillfälliga stödundervisningskliniker.

Det här är kanske bara en from förhoppning som inte kommer att besannas. Men om den uppfylls står också forskningen inför nya uppgifter. Då gäller det inte längre att serva politikerna med beslutsunderlag så att de kan välja att satsa på den ena eller andra klassformen. I stället kan vi forskare försöka bidra till utvecklingsarbete inom varje klassform: svenska klasser, sammansatta klasser och hemspråksklasser.

Mycket återstår att göra t ex när det gäller svenska som andraspråk, samarbete mellan hemspråksklasser och svenska klasser, bearbetning av attityder gentemot hemspråksundervisning och utvecklande av metoder och läromedel för tvåspråkig ämnesundervisning.